

Milena VRZIĆ*, Zorica STIJEPOVIĆ**

LBEATSKA NEKROPOLA U GOSTILJU KOD PODGORICE

Sažetak: Arheološka slika: U svjetlu novih saznanja autorka gostiljski arheološki materijal razmatra po fazama i ističe onaj koji je indikativan za utvrđivanje njegovog porijekla i preciznije hronološko opredjeljenje.

Konzervatorska slika: U konzervatorsko-restauratorskom osvrtu autorka podsjeća na najnovije aktivnosti preduzete u skladu s mogućnostima podgoričkog muzeja.

Ključne riječi: *Iliri, Labeati, Gostilj, nekropola, grnčarija, nakit, oružje*

Abstract: Archaeological figuration-in light of new information the author considers Gostilj archaeological material in stages and points out the one that is indicative of the determination of its origin and precise chronological determination.

Conservation figuration-in conservation and restoration review the author recalls the recent action taken in accordance with the possibilities of Podgorica Museum.

Key words: *Illyrians, Labeatae, Gostilj, necropolis, pottery, jewelry, weapons*

UVOD

U periodu od sredine 3. do sredine 2. vijeka st. ere Ilirsko kraljevstvo [1] je obuhvatalo više plemenskih saveza, gradova i manjih etnosa. Ilirija je tada okvirno zahvatala zapadnu Makedoniju, Albaniju, jugozapadni dio Srbije, teritoriju Crne Gore, istočni dio Hercegovine u Bosni i Hercegovini i područje južne Dalmacije sa ostrvima u Hrvatskoj na zapadu [2].

Za temu koju obrađujemo od posebnog značaja je ubikacija plemenskog saveza Ardieja. Ardijeje još u 4. vijeku st. ere pominje Pseudo-Aristotel u vezi sa sukobom sa Autarijatima oko izvora soli. O istom događaju govori i Strabon, koji dalje navodi da se planina Ardia diže prema Jadranu. Ardia u značenju „strma planina” može biti identifikovana sa planinskim masivima u Crnoj Gori i označena kao matična oblast Ardieja – „Gorštaka”, dok su Autarijati čije se ime sačuvalo u nazivu planine

* Milena Vrzić, JU Muzeji, galerija i biblioteka Budve

** Zorica Stijepović, JU Muzeji i galerije Podgorice

i rijeke Tare, lokalizovani sjeverno od njih. Budući da Pseudo-Skilaks u 4. vijeku ne pominje Ardieje na obali, smatra se da se Ardieji šire ka primorju početkom^{3.} vijeka, jer će „Gorštaci” kasnije postati poznati moreplovcima i gusarima [3].

Kada makedonski vladar Filip II kreće u pohod na Ardieje 344. godine, na čelu saveza se prvi put pominje kralj Pleurat. Karlje ga naziva Pleuratom I, čiji će nasljednici stotinak godina kasnije preuzeti ulogu ilirskih hegemonima [4].

Dešavanja u Iliriji podrobno opisuju Polibije i Livije, koji prvi put pominju pleme Labeata vezano za događaje u 2. vijeku st. ere. Labeati su nastanjivali oblast istočno, sjeverno i sjeverozapadno od Skadarskog jezera, kao i oblast duž kratkog toka rijeke Bojane, na jugu i gradove na obali: Olcinij (Ulcinj) i možda Lis (Lješ). Pored Skodre (Skadar), antički izvori pominju grad Meteon, (Medun kod Podgorice), kao značajan centar Labeata (Sl. I). Iz antičkih izvora se posredno može zaključiti da su Labeati jedno od ardiejskih plemena koje se tokom vremena uzdiglo i nametnulo u savezu.

Materijalno svjedočanstvo o plemenu Labeata u periodu od kraja 3. do kraja 2. vijeka st. ere predstavlja arheološki materijal iz nekropole u Gostilju u zetskoj ravnici, koji je smješten u javnoj ustanovi „Muzeji i galerije” Podgorice [5].

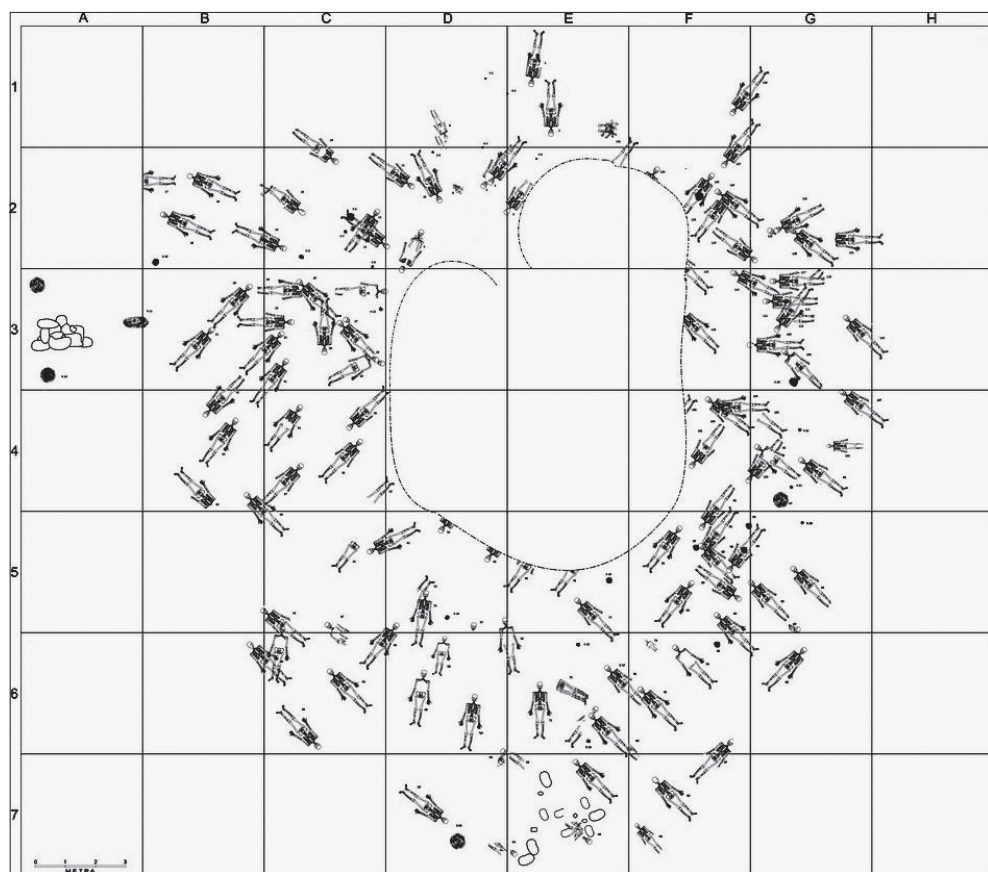

Sl. I. Savremeni nazivi gradova i lokaliteta u basenu Skadarskog jezera koji su pomenuti u tekstu

ARHEOLOŠKA SLIKA

Prije više od pet decenija u Gostilju je prilikom vađenja šljunka otkrivena nekropola Labeata. Ubrzo po slučajnom otkrivanju, nekropola je istražena pod rukovodstvom bosanskog arheologa Đura Baslera i kolega iz Crne Gore. Zahvaljujući predanosti poznatog arheologa, objavljen je cjelokupan inventar s grobnim cjelinama u stručnom časopisu – Glasniku Zemaljskog muzeja XXIV iz 1969. godine. Milutin Garšanin je ravne nekropole na labeatskoj teritoriji nazvao po najbolje istraženoj nekropoli Gostilj [6]. Ovom tipu nekropole – „ravne nekropole tipa Gostilj” – pripadaju one u Vujačića Mahali [7], Gajtanu kod Skadra [8] i možda Medunu kod Podgorice [9]. Nalazi iz Momišića i okoline Podgorice su sakupljeni na terenu [10].

Nekropola je zauzimala površinu približno kružnog oblika s radijalno poređanim grobovima. Devastirana je u sredini. Na nekropoli je evidentiran 131 grob i 136 pokojnika. Dominantan način sahranjivanja je inhumacija, a sporadično se javlja incineracija (Sl. II).

Sl. II. Plan nekropole Gostilj kod Podgorice

Prema načinu sahranjivanja, grobnom inventaru, novcu i predmetima nađenim na obrednim mjestima, Milutin Garašanin je dao hronološku podjelu grobova i podijelio je na dvije faze. Kako postoje razlike u grobnom inventaru, druga faza ima podfaze a i b. Početak korišćenja nekropole Garašanin smješta na prelazi iz 3. u 2. vijek, kraj faze I u istorijskom smislu povezuje s padom Gentijevog kraljevstva 168. godine, a prelazak iz faze IIa u IIb s deportacijom Ardijeja 135. godine [11].

Starijoj fazi sahranjivanja na nekropoli ili fazi I pripada oko 40 grobova. Za ovu fazu sahranjivanja karakteristične su ojnohoe s tordiranom drškom, krčazi trbušaste forme i cilindričnog vrata, kao i skifosi „atičkog tipa” od kojih su najbrojniji oni srednjih dimenzija.

Apolonija [12] i Dirahion [13] su bili poznati i čuveni centri kanelovanih posuda, koji su radili pod uticajem tarentskih radionica. Gostiljski primjerci pseudokanelovanih kantarosa-pehara i skifosa-pehara – imitacija Gnatia posuda, izrađivani su u više varijanti. Analogije nalazimo i u Lisu [14]. Prema drugim nalazima iz grobova, gostiljski primjerci se mogu datovati u prvu polovinu 2. vijeka st. ere.

Tarentskom proizvodnom krugu, međutim, treba pripisati unguentarije kruškolike forme, karakteristične crvenkaste boje pečenja i crnog premaza. Prema klasifikaciji tarentskih unguentarija, koju je izradio Enco Lipolis, ovaj tip posuda se može opredijeliti u fazu D, od 225. do 175. godine. Porijeklo drugih tipova kruškolikih unguentarija I faze teško je utvrditi, ali se može pretpostaviti da su nastali u radionicama bliže labeatskoj regiji [15].

Nakit pokazuje nastavak autohtone tradicije, prema kome je moguće odrediti polnu pripadnost pokojnika. Dvojne i dvojne dvopetljaste igle predstavljaju dio muške nošnje, koje su služile da pričvrste ogrtač. Srebrni primjerci su nešto manjih dimenzija od bronzanih. S druge strane, fibule tipa „Čurug-Štrpci” služile su da pričvrste neki laganiji dio ženske odjeće. Na gostiljskoj nekropoli evidentirani su primjerci od srebra, čiji luk može biti zadebljan ili ukrašen zvjezdastim ukrasima.

Mlađoj fazi sahranjivanja na gostiljskoj nekropoli ili fazi IIa i b pripada oko 80 grobova. Za mlađu fazu sahranjivanja karakteristične su ojnohoe trbušaste forme s drškom kružnog presjeka, kantarosi trbušaste forme i skifosi s koničnom stopom. Iz ove grupe posuda izdvajamo skifose s koničnom stopom čije direktne analogije nalazimo u Dirahionu [16].

Na nekropoli su zastupljeni gotovo svi tipovi unguentarija vretenaste forme koji se javljaju u većim grnčarskim centrima kao što je Tarent, a prema tipologiji Enca Lipolisa pripadaju fazi E, od 175. do 125. godine [17].

Krajem starije faze dolazi do ekspanzije u pravljenju nakita. Više tipova i varijanti ilirskih fibula s dvije igle nosili su muškarci, dok su manje ili duže fibule srednjolatenske šeme, nosile žene.

Bronzane fibule s dvije igle i lukom u vidu koplja iz dasaretske oblast i hronološki su nešto starije i imale su, pretpostavka je, uticaja na izradu fibula u labeatskoj regiji [18]. No, istorijske i privredne okolnosti uticale su da u labeatskoj oblasti nastanu novi oblici- više tipova i varijanti ilirskih fibula s dvije igle čiju je tipologiju ustanovio Petar Popović [19]. Podjela je izvršena na osnovu oblika luka: kopljastog ili žičanog. Fibule s dvije igle i lukom u vidu koplja s tulcem ili bez tulca su izrađivane

od srebra i bronzne za razliku od onih sa žičanim lukom koje su izrađivane samo od bronzne.

Srebrne fibule srednjolatske šeme manjih dimenzija imaju ukrašenu posuvraćenu nogu u vidu koplja, dok slaba očuvanost bronzanih primjeraka ne dozvoljava donošenje bližih zaključaka. Bronzani primjerci većih dimenzija imaju posuvraćenu nogu ukrašenu astragalima, urezima ili kopljastim završetkom. Par srebrnih fibula ukrašenih u tehnici filigrana su većih dimenzija i predstavljaju usamljen nalaz na nekropoli. Sudeći po nakitu iz budvanske nekropole, predstavljale bi proizvod majstora iz primorskih centara, za razliku od bronzanih primjeraka, koji su vjerovatno izrađivani u labeatskoj regiji.

Za mlađu potfazu faze II karakteristične su ilirske fibule s dvije igle u lukom u vidu lista. Njihov mehanizam na šarnir pokazuje savršeniji sistem u odnosu na pomenute ilirske fibule s dvije igle.

Zlatni nakit je malobrojan – zlatna ogrlica s negroidnim završecima i prsten izrađeni su u polihromnom stilu (grob 122) i zajedno sa naušnicom u obliku lavlje glave (grob 98), proizvod su vjerovatno tarentskih radionica [20]. Budući da lančić ogrlice nije u cjelini očuvan i da pomenuta naušnica nije nađena u paru, a položena je iznad glave pokojnice, može se pretpostaviti da se radi o ratnom plijenu ili nakitu koji se duže vremena čuvao u porodici. U svakom slučaju, žene koje su posjedovale ovaj dragocjen nakit, pripadale su višem plemenskom staležu.

Za razumijevanje nastanka i porijekla osobenog gostiljskog nakita od posebne važnosti je proučavanje ikonografije na pojasnim pločicama i prstenu s kalotastom glavom. Pločice su nalažene u muškim grobovima, rađene u kalupu, za razliku od prstena koji je pripadao ženskoj osobi, s predstavom izvedenom urezivanjem. Navedeni nalazi su imali poseban značaj za status njihovih nosilaca.

Alekasandar Jovanović je prema obliku i ikonografiji pojasnih pločica izvršio osnovnu podjelu na: pločice trapezoidnog oblika s kulturnim sadržajem i pločice pravougaonog oblika s istorijskim i kulturnim sadržajem [21].

Na pravougaonim pločicama su u osnovi prikazani heraldički postavljeni konjanici i pješak između. Na najstarijem dasaretskom primjerku iz Donjeg Selca u Albaniji [22], konjanici i pješak nose makedonske štitove i grčko-ilirske šljemove preko kojih se želi naglasiti ilirsko-makedonsko savezništvo. Ostala tri primjerka su nađena u labeatskoj nekropoli Gostilj. Bronzana pločica iz groba 126 nastala je odmah nakon stupanja Perseja na presto 179. godine i uticaja makedonskog dvora na ilirski dvor. Jedna srebrna pločica je nađena u grobu 119, dok je druga slučajan nalaz. Konjanici i pješak sada nose kalotaste šljemove i štitove elipsoidnog oblika. Pločice su nastale vjerovatno nakon Gentijevog pada 168. godine i uspostavljanja rimskog proktorata.

Osim u Zetskoj ravnici (grob 30), pločice trapezoidnog oblika nalažene su u Ošanićima kod Stoca (Bosna i Hercegovina) i u Prozoru u Lici (Hrvatska), odnosno, na ilirskoj i japodskoj teritoriji [23]. Pločice se međusobno razlikuju, ali u osnovi predstava započinje prikazom Dioskura, koji su Rimljanima donosili pobjede. Koplje, koje govori o poštovanju anikoničnog božanstva-Apolona-Agieja, izranja iz glave Meduze. Uz bodilo koplja prikazani su delfini kao hipostaze Apolona Delfinija,

dok prisustvo ptica upućuje na mogućnost poštovanja božanskih blizanaca – Apolona i Artemide. Areal rasprostranjenosti i ikonografska analiza pločica navodi nas na predstavku da se radi o proizvodu majstora koji su izrađivali pojasne pločice za rimskog osvajača kako bi označili pravo na osvojenu teritoriju. Nasuprot pločicama trapezoidnog oblika, prstenje s kalotastom glavom i urezanim predstavama – gostiljski srebrni prsten (grob 10) i onaj iz Momišića [24], javlja se samo na teritoriji Labeata i predstavlja rad lokalnih majstora.

Osnovno oružje ilirskog ratnika su koplje i nož. Predstavljaju dio autohtonog nasljeđa, koje se gotovo nepromijenjeno koristilo tokom obje faze. Koplje, odnosno bodilo je, u većini slučajeva, listolikog oblika i romboidnog presjeka, a svega nekoliko primjeraka ima izraženo rebro po sredini lista. Na nekropoli je nađeno i nekoliko bodila kvadratnog presjeka koje nije tipično za ofanzivno naoružanje ilirskog ratnika, već italiskog.

KONZERVATORSKA SLIKA

Fragmente grnčarije spajali smo ljepilom na bazi polivinilacetata zbog reverzibilnosti. Za restauraciju nedostajućih djelova korišten je gips kao provjereni kompatibilni materijal, a sirova glina i parafinski listovi za otiske pojedinih djelova predmeta. Premazi i ornamentika imobilisani su lateksom nanošenim uz ivice fragmenta, koji se lako skida nakon obrade rekonstruisanih djelova ne oštećujući površinu keramike. Gipsani djelovi tonirani su akvarelom, koji je dovoljno efikasan, kompatibilan i reverzibilan. Na samom kraju konzervatorskog procesa predmeti su impregnirani rastvorom³ %-tnog paraloida u ksilolu.

Nakit izrađen od zlata, srebra, legura bakra, različitog stepena očuvanosti, sa staništa konzervacije, zaštite i prezentacije, predstavlja složen zadatak. Predmeti od srebra su manje podložni korozionim procesima uslovljenim sastavom zemlje u kojima su nađeni. Fragmenti dvije srebrne aplikacije su zalijepljeni epoksidnim ljepilom, koje je zagrijavanjem moguće ukloniti, a restaurirani djelovi su tonirani pigmentima. Predmeti od srebra i bronzine zahtijevali su poseban tretman i analizu zbog korozivnih produkata bronzine koji su pokrivali i dio srebra. Arheološka bronza je najkompleksnija oblast u konzervaciji. Fibule koje su imale očuvano metalno jezgro, tretirane su mehaničkim postupcima uklanjanja korozije. Kod fibula sa neujednačenom hloridnom patinom, vršeno je dugotrajno ispiranje hlorida i mehaničko ujednačavanje naslaga korozije.

Jedan broj primjeraka oružja od gvožđa nepovratno je oštećen usljed korozivnih procesa i primjene redukcionih metoda konzervacije. Gvozdeni predmeti su tretirani metodom mehaničkog čišćenja korozije, a kao inhibitor utrljavan je 10%-tni rastvor tanina u alkoholu da bi nakon sušenja bio nanesen 3%-tni rastvor akrilnog laka. Danas se traže i primjenjuju ekološki prihvatljivi inhibitori, a traga se i za sredstvima koja će zamijeniti akrilate kao zaštitne lakove.

ZAKLJUČAK

Razlika u tipologiji arheološkog materijala, posebno grnčarije i nakita, između faze I i faze II je očigledna. Prestanak upotrebe određenog tipa posude ili nakita i

upotreba drugog odvija se, ipak, postepeno. Pojedini tipovi posuda (skifosi, skifosi-pehari, kantarosi-pehari, krčazi i unguentariji) govore da se u prvoj četvrtini 2. vijeka odvijala trgovina sa gradovima na teritoriji današnje Albanije – Dirahionom i Apolonijom, i Tarentom na jugu Italije. Na osnovu analize materijala, može se primijetiti da kvalitet izrade nekih tipova posuda (ojnohoe s drškom kružnog presjeka, kantarosi i skifosi s koničnom stopom) vremenom opada, pa se u mlađoj potfazi faze II može pretpostaviti da se proizvode u lokalnim radionicama, dok se import unguentarija s italskog tla intenzivira tokom II faze. Nakit odražava duh autohtone kulture, koji se postepeno mijenja pred prodorom grčke i latenske kulture dobijajući osoben izraz. Pored uobičajenog ofanzivnog oružja (kopalja s bodilom listolikog oblika i noževa), na nekropoli su evidentirana manja koplja s bodilom kvadratnog presjeka, koje nije tipično za naoružanje ilirskih ratnika, već italskog. Ilirski gradovi i emporiji na obali sjeverno od Dirahiona, posebno Lis, imali su značajnu posrednu ulogu između pomenutih grčkih gradova i labeatskog zaleđa.

U istorijskom smislu stariju fazu nekropole možemo povezati uglavnom s dugogodišnjom vladavinom Pleurata na čelu Labeata, odnosno Ardieja i Ilirskog kraljevstva ((225)200–175), a mlađu fazu s vladavinom njegovog sina Gentija i periodom uspostavljanja rimskog protektorata (175–125). Prelazak iz faze IIa u IIb treba vezati za Gentijev poraz, dok se prestanak korišćenja nekropole povezuje s deportacijom Ardieja 135. godine.

Labeatska nekropola u Gostilju je istražena prije više od pet decenija, ali i dalje predstavlja najbolje istraženu nekropolu ravnog tipa, 2. vijeka st. ere u basenu Skadarskog jezera. Pred nama se, stoga, nameće potreba za novim istraživanjima. Mapiranje arheoloških lokaliteta *cijelog basena Skadarskog jezera* po epohama, svakako predstavlja prioritet.

LITERATURA

- [1] P. Carlier, Rois Illyriens et „Roi des Illyriens”, *L’Illyrie méridionale et l’Épire dans l’Antiquité*, Clermont-Ferrand, Adosa 1987, 39–46.
- [2] М. Гарашанин, *Настанак и порекло Илира*, Научни скуп „Илири и Албанци”, Београд 1988, 73–4.
- [3] Ф. Папазоглу, *О територији илирског племена Ардијеја*, Зборник ФФБ VII/1, 1963, 71–84; *id*, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba (Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi)*, Djela CBI knj. XXX/1; *id*, *Илирска и дарданска краљевина*, Научни скуп „Илири и Албанци”, Београд 1988, 145–173; А. Јовановић, *Risan u antičkom periodu*, Katalog – Blago antičke Boke, Tivat, 2007, 38–51.
- [4] P. Carlier, *op. cit.*
- [5] Đ. Basler, *Nekropola na Velim ledinama u Gostilju (Donja Zeta)*, GZM XXIV, 1969, 5–107.
- [6] M. Garašanin, *Die späteisenzeitliche Nekropolen- Gruppe vom typ Gostilj im Labiatenlande*, Godišnjak CBI XI, knj. 9, 1973, 5–27.
- [7] Istaživanja su vodile O. Žižić-Velimirović i V. Drecun, 1986 (JU Muzeji i galerija Podgorice). Materijal se nalazi u depou podgoričkog muzeja i nije objavljen.
- [8] M. Korkuti, *La nekropole de Gajtan*, Iliria/II, 1972, 452–463.

- [9] М. Гарашанин, *Црна Гора у освит писане историје*, Историја Црне Горе, Књига прва – Од најстаријих времена до краја XII вијека, Титоград 1967, 118–123.
- [10] О. Велимировић-Жижих, *Налаз у Момишићима*, Старинар XV-XVI/1964–1965, 1966, 193–207; М. Живковић (Врзић), *Случајни налази из околине Подгорице*, Гласник САД 12, 1996, 153–161.
- [11] М. Garašanin, *Die späteisenzeitliche...*, *op. cit.* 26–27.
- [12] А. Mano, *Nekropoli i Apolonisë*, Tuma I (Gërmime të viteve 1958–1959), *Iliria* I/1971, 103–209; В. Vreka, Tri banesa te shek. IV-III p. e. sone ne Mashkjeze, *Iliria* 1987/1, 117–134; *ibid*, Zbukurimi në qeramikën helenistike të Apolonisë. *Iliria* 1994/1–2, 165–206.
- [13] Н. Hidri, *Gjurmë të një punishteje qeramike në Dyrrah*, *Iliria* 1976/VI, 245–258; *ibid*, Gërmime në nekropolin e Dyrrahut – Kodrat e dauës (Viti 1977), *Iliria* 1983/1, 137–57; *id*, Nekropoli antik i Dyrrahut (Rezultatet e gemimeve te viteve 1973 dhe 1980), *Iliria* 1986/2, 99–128; *id*. *Popullsia e lashtë e Durrësit*, Tiranë, 2006.
- [14] F. Prendi, Aspects de la vie sociale, économique et culturelle de Lissus (jusqu'au I er siècle avant notre ère), *Utvrdena ilirska naselja (Mostar, 24–26. oktobra 1974)*, CBI XXIV/6, 1975, 149–163.
- [15] E. Lippolis, La necropoli ellenistica: problemi di classificazione e cronologia dei materiali, *Catalogo del museo nazionale archaeologico di Taranto, III, Taranto la necropoli: Aspetti e problemi della documentazione archaeologica dal VII al I sec A. C.*, Taranto 1994, 238–281.
- [16] Н. Hidri, *Popullsia...*, *op. cit.*, T. VII/38,3 i T. X/54,1; 43, 2.
- [17] E. Lippolis, *op. cit.* 238–40.
- [18] N. Ceка, *Qyteti Ilir pranë Selcës së poshtme*, Tiranë, 1985, 89–93, T. LVII/14–25.
- [19] P. Popović, *Lanzenfibeln des Westbanks und der Donaunierung*, *Balkanica* XXV–1, 1994, 53–55; C. Rolley, Fibules Illyriennes dans le Parnasse, *BCH Suppl.* IV/1977, *Études Delphiques*, 443–451.
- [20] М. Živković (Vrzić), *A golden Necklace from Gostilj Near Podgorica*, *Starinar* XLVII, 1996, 223–229.
- [21] А. Јовановић, *Prilog proučavanju pojasnih pločica sa ilirskog prostora*, *Godišnjak CBI* XXVII, knj. 25, 1989, 115–133;
- [22] N. Ceка, *Qyteti Ilir...*, *op. cit.*, 118–121, T/LXIX, 5, T/LXX, 3.
- [23] А. Јовановић, *Могућност коришћења принципа елементарне симетрије при интерпретацији Аполоновог култа из предримског периода на нашој територији*, *Гласник САД* 1985, 48–54.
- [24] О. Велимировић-Жижих, *op. cit.* 204, sl. 37.